

van de menselijke soort, maar aan 'overontwikkeling'. Ontwikkeling wordt als een structureel probleem gezien, omdat zij gemeenschappen machteloos maakt, het welzijn verkleint en het leefmilieu vernietigt. D.O. wordt daarom verdacht van zelfcontradictie. Daarom worden er zowel praktische als theoretische inspanningen geleverd om alternatieven voor economische ontwikkeling uit te werken. De aangewezen richtingsverandering daarbij gaat van concurrentie en 'globale afhankelijkheid' naar coöperatie en 'lokale onderlinge afhankelijkheid'.¹⁷

Duurzaamheid als verzet tegen ontwikkeling

Alleen in het thuisperspectief krijgt de rechtvaardigheids crisis een prominente plaats in het debat. Sachs' conceptuele kritiek op de meest gezaghebbende definitie van D.O., nl. die van het Brundtland-rapport, laat ons begrijpen waarom. D.O. wordt er omschreven als "een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de behoeften van het heden zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties om hun behoeften te bevredigen in het gedrang te brengen". (WCED 1989, 60) Deze formulering is gebaseerd op de notie *tijd*, en nodigt aldus uit om naar de toekomst te kijken. Deze tijdsdimensie krijgt geen tegengewicht in een even sterke aandacht voor de dimensie *ruimte*, wat de noden van lokale volkeren vandaag uit het blikveld doet verdwijnen. "Het is daarom niet overdreven te stellen dat de gezaghebbende definitie het dilemma van natuur versus rechtvaardigheid heeft opgelost ten voordele van de natuur. Want twee cruciale vragen blijven open. Welke behoeften? En: wiens behoeften?" (Sachs 1996, 24) De wending naar het lokale schept ruimte voor deze vragen.

De problemen van de lokale volkeren in het Zuiden werden scherp aan de orde gesteld toen op 1 januari 1994 enkele honderden gewapende indianen de Zuid-Mexicaanse stad San Christobal de Las Casas bezetten. De opstand in Chiapas "trok de sluier van vergetelheid weg van die inheemse en rurale volkeren in het achterland van de globale middenklassen die grotendeels uitgesloten zijn van de vruchten van de eenwording van de wereld. Zij kunnen overal gevonden worden, in ontelbare dorpen op alle continenten. Het zijn boeren en landloze arbeiders, migranten en inboorlingen, de periferie van de wereldmarkt. Ondanks al hun verschillen delen ze hetzelfde lot bedreigd te worden door de aanspraken van stedelijk-industriële ontwikkelaars op hun hulpbronnen." (Sachs 1997, 22) Wanneer waterbronnen opdrogen, velden verloren gaan, dieren verdwijnen, wouden inkrimpen, oogsten verminderen... dan wordt hun levenswijze in haar fundamenteën ondermijnd. Die steunt op de toegankelijkheid tot gemeenschappelijk gedeelde natuurlijke hulpbronnen. Bij de expansionistische 'ontwikkeling' van het industrialisme worden deze zogenaamde 'commons' omheind of vernietigd. Voor grote delen van de wereldbevolking betekent dat een door ontwikkeling gecreëerde armoede. Natuurcrisis en rechtvaardigheids crisis vallen daarin samen.

17 Het vierde deel van Mander en Goldsmith (1996) 'Steps Toward Relocalization' is volledig daaraan gewijd. Norberg-Hodge geeft daar een overzicht van initiatieven in die richting. Voor een stevige uiteenzetting zie ook: Daly en Cobb (1994).

In die context krijgt het compromis van D.O. een grimmige bijmaak, en 'duurzaamheid' kan dan niets anders meer betekenen dan weerstand en verzet tegen ontwikkeling. 'Extractieve' ontwikkeling moet stopgezet worden om zowel de rechten van de natuur als van de volkeren te beschermen. En het scheppen van duurzame levenswijzen houdt in dat men afstapt van een op accumulatie georiënteerde samenleving. Daartegenover wordt gepleit voor verregaande decentralisatie, met democratie op dorpsniveau en federaal georganiseerde staten, en de erkenning van de 'morele economieën' van de volkeren.¹⁸ En daarmee wordt de aandacht gericht op hun wezenlijke inbedding in lokale culturele en ecologische contexten.

Een belangrijk argument daarvoor is dat het eenzijdig doorzetten van het globale ontwikkelings- en managementsmodel omwille van zijn monopolistisch karakter, andere mogelijke maatschappelijke antwoorden op de crisis vernietigt. En dat schept een uitermate gevaarlijke situatie. Zoals biologische diversiteit een regeneratief potentieel in zich houdt voor het te boven komen van ecologische problemen, zo is de culturele diversiteit een schatkamer van mogelijk menselijke antwoorden voor maatschappelijke crisissen. Daarom zou weleens juist vanuit het Zuiden een ecologisch duurzame toekomst voor de gehele mensheid gecreëerd kunnen worden. Martin Kohr, voorzitter van het Third World Network¹⁹, wijst erop hoe er op vele plaatsen in het Zuiden nog "grote gebieden (zijn) waar gemeenschappen in hun levensonderhoud voorzien op manieren die in overeenstemming zijn met het bewaren van hun cultuur en hun natuurlijke leefomgeving. Zulke gemeenschappen zijn nagenoeg verdwenen in de ontwikkelde wereld. Wij moeten de technologische en culturele wijsheid erkennen en herontdekken van onze inheemse systemen van landbouw, industrie, wonen, watergebruik en hygiënische verzorging, en geneeskunde. (...) Die inheemse wetenschappelijke systemen moeten erkend worden in functie van hun eigen waarden, aangemoedigd, en zo nodig getransformeerd, maar men moet verhinderen dat zij zouden geabsorbeerd worden door de modernisering." (Kohr 1996, 58 en 1995, 68).

Overigens mag niet vergeten worden dat tot voor kort het grootste deel van de mensheid in haar levensonderhoud voorzag via lokale economieën. Zouden zij dat echt op een minder afdoende wijze gedaan hebben dan het expansieve industrialisme? Kritische filosofen laten zien hoe 'schaarste' een typisch modern thema is.²⁰ Juist het projecteren van schaarste op die kleinschalige economieën lijkt een belangrijk motief in de legitimatie van de expansieve globale economie. Voorts slaagt de overvloed aan geproduceerde consumptiegoederen erin de

18 Dat impliceert tevens de erkenning van het belang van de lokale 'commons' (Cf. *Whose Common Future?* Special issue of the *Ecologist*, 23/6, 1993), en is tegengesteld aan het zoeken van oplossingen in het verder 'omheinen' ervan in functie van een beter management (Cf. Lipietz '96: 137)

19 Het Third World Network, gevestigd te Penang in Maleisië, is één van de belangrijkste oppositionele stemmen op wereldvlak tegen de globalisatiebeweging. Het heeft kantoren in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

20 Een belangrijke bijdrage werd o.a. geleverd door Ivan Illich. Bij ons werd dat vooral gepresenteerd door Hans Achterhuis (1988). 'Schaarste' is overigens een begrip waarmee het uitgangsdilemma van dit artikel goed gethematiseerd kan worden. Cf. Peeters 1995 en 1996.

fascinatie te binden, maar zij maakt tevens blind voor de keerzijde: natuurvernietiging en bestaansonzekerheid voor het grootste deel van de mensheid vandaag. Lokale productie voor lokale consumptie — met gebruik van lokale hulpbronnen, onder het bestuur en de controle van lokale gemeenschappen, tevens uitdrukking van lokale en regionale culturen en tradities binnen hun natuurlijke context — lijkt dan toch een realistischer optie te zijn.

Een groeiende groep kleine NGO's, sociale bewegingen en dissidente intellectuelen²¹ vormen vandaag de basis van dit thuisperspectief. Groepen uit het Zuiden en het Noorden vinden elkaar in de eis dat het Noorden zich moet terugtrekken uit de exploitatie van de natuur van andere volkeren, zijn beslag op de totale milieugebruiksruimte moet verminderen en zijn ecologische schuld, opgestapeld door het overmatige milieugebruik zowel nu als in het verleden, moet terugbetalen. Voor het Zuiden betekent dat tevens het moeilijke gevecht tegen de culturele penetratie van zijn samenlevingen, tegen de obsessie voor moderne technologieën en de fascinatie voor moderne gadgets.

Het voornaamste terrein voor ecologische rechtzetting is dus noch het zuidelijk halfrond, noch de gehele aardbol, maar het Noorden zelf. Onder vuur staat een levenswijze die niet kan veralgemeend worden over de hele aarde, en die dus fundamenteel oligarchisch is. De armoedekloof is haar inherente schaduw. In deze benadering wordt de vraag: "hoeveel is genoeg?" dan ook een belangrijk uitgangspunt. Het komt erop aan de sociale verbeelding te richten op het herzien van onze doelstellingen, en niet enkel te concentreren op het verbeteren van de efficiëntie van onze middelen. "Het echte probleem is de totale schaal van de economie, niet slechts de efficiënte allocatie van hulpbronnen. Efficiëntie zonder sufficiëntie is contraproductief. De laatste moet de grenzen van de eerste bepalen." (Sachs 1997, 22)

Kosmopolitisch lokalisme

Het thuisperspectief probeert een nieuw soort rationaliteit voor te stellen om het dilemma rechtvaardigheid of natuur tegemoet te treden. De verwachting is dat conserverende samenlevingen in het Noorden ruimte laten voor de bloei van samenlevingen in het Zuiden, terwijl duurzame levensstijlen van de stedelijke middenklassen ruimte zouden laten voor inheemse en boerengemeenschappen om meer controle uit te oefenen op hun hulpbronnen. Het gaat om een "goed mondiaal nabuurschap" dat "de eigen thuis opnieuw ontdekt vanuit een kosmopolitische geest". (ibid.) In die zin kan er geen sprake zijn van een terugkeer naar het verleden, geen idealisering van traditionele samenlevingen, geen pleidooi voor het herstel van oude provincialismen of goedpraten van lokale

21 De bijdragen in Sachs (Ed.) 1992 en 1993, en in Mander en Goldsmith (Eds.) 1996, vormen een staalkaart van deze groep. Het laatste werk bevat ook een adressenlijst van organisaties. Zie ook Ekins 1992, die het nieuwe perspectief bespreekt aan de hand van benaderingen en initiatieven uit de nominatielijsten van de Right Livelihood Award, een alternatieve Nobelprijs.

onderdrukkingsvormen — verwijten die de wending naar het lokale dikwijls toegestuurd krijgt. De terugkeer naar de eigen thuisbasis voor zijn levensonderhoud dient samen te gaan met het actualiseren van de particuliere beelden van een goede samenleving die in elke cultuur aanwezig zijn. De zoektocht naar vreedzame en duurzame coëxistentie vraagt dan zowel om zelfonderzoek door elke cultuur op zich, als om interculturele dialoog. In een gelijktijdig proces van confrontatie en synthese kan er gestreefd worden naar een coherentie die toch de homogenisatie vermijdt.

Zoals hoger reeds aangegeven kan de idee van de 'ene wereld' daarbij niet zomaar losgelaten worden. In de overgang van een universeel naar een lokaal perspectief krijgt het globale echter een totaal nieuwe betekenis. Om dat duidelijk te maken trachten we eerst het basispatroon van beide gezichtspunten samen te vatten. Het fundamentele onderscheid tussen het universele en het lokale perspectief kan daarbij gethematiseerd worden aan de hand van de begrippen extern versus intern. Zij kunnen ook duidelijk maken waarom economisme wezenlijk met het eerste verbonden is.

De betekenisloze blik van buiten

Vanuit het universele standpunt — denk even terug aan het astronautenperspectief — wordt er van buitenuit naar de wereld, de natuur, de mensen en de dingen gekeken. 'Buiten' betekent dat het standpunt geen intrinsieke relaties heeft met de dingen waar het naar kijkt. We kunnen deze verhouding ook 'neutraal' noemen, en de bijhorende blik 'analytisch'. Dingen en mensen worden uit hun samenhang losgemaakt, en hun plaats in het geheel krijgt iets willekeurigs. Nog anders gezegd, vanuit een universeel standpunt kan de bijzondere betekenis van het particuliere niet begrepen worden. De dingen hebben geen intrinsieke betekenis meer. De consequentie daarvan is dat universele doelstellingen nog slechts in kwantitatieve termen kunnen geformuleerd worden - verder, sneller, groter, meer. De wereld verschijnt daarbij als een willekeurig veld van mogelijkheden. Alles lijkt 'beschikbaar' en vrij voor manipulatie. Alles wordt potentieel tot middel. Daarom wordt efficiëntie het centrale handelingscriterium. Omwille van deze instrumentele kijk op zowel mensen als natuur staat een universele visie uitermate open voor dominantie. En men slaagt er ook nog in om die te rechtvaardigen vanuit goed ogende doelstellingen.

Het is belangrijk in te zien dat ook universele standpunten die vanuit een gevoel voor rechtvaardigheid verdedigd worden, problematisch kunnen zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval voor het standpunt dat de globale economie sowieso moet groeien om aan ieders noden te voldoen, en dat vooral de kwestie van een rechtvaardige verdeling van wat geproduceerd wordt het hoofdprobleem is. Daarbij worden 'overleven' en bevrediging van elementaire basisbehoeften — als voeding, beschutting en gezondheid — gezien als een eerste vereiste waaraan voldaan moet worden vooraleer er aan verdere vormen van levens-

vervulling gedacht kan worden. Deze visie impliceert dat wat iemands basisbehoeften zijn een neutraal gegeven is dat onafhankelijk kan bepaald worden van enige culturele context. Daarom kan een rechtvaardige distributie van basisgoederen voorafgaan aan een omvattende oriëntatie op levensvervulling. Dat is een maatschappij-opvatting die we als 'economistisch' kunnen bestempelen.

We stoten hier op een versie van de moderne mensvisie die het individu met zijn belangen en interesses vooraf ziet gaan aan elk maatschappelijk verband. Deze mensvisie vormt de basis van de moderne liberale rechtsstaat, een maatschappelijke ordening die een neutrale houding vooropstelt t.o.v. de opvattingen over 'goed leven' en de voorkeuren van de individuen. Ook indien een aantal aspecten van verdelende rechtvaardigheid in mindere of meerdere mate tot de taak van de staat worden gerekend, zoals in sociaal-democratische of socialistische maatschappij-opvattingen, blijft de grondstructuur fundamenteel dezelfde. Ook de economische ordening deelt in deze neutraliteit, of men nu de overtuiging is toegedaan dat het eerder planning dan wel de vrije markt is die de beste resultaten oplevert. Kwantiteit is daarbij de eerste maatstaf, nl. de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten. De markt wordt dan de plaats bij uitstek waar het goede leven vorm kan gegeven worden via een 'vrije' keuze uit het aanbod. De verhouding van het individu ten overstaan van de dingen waarmee hij in zijn levensonderhoud moet voorzien, is echter even extern als de verhouding van de productie tot zijn levensverwachtingen neutraal is. Het onbevredigende van deze externe verhouding komt tot uiting in de nooit eindigende consumptiespiraal. Vergeten wordt dat binnen een industriële levenswijze 'goed leven' reeds ingevuld is, namelijk als consumptie van industriële goederen. Met andere woorden, de vraag naar 'goed leven' kan nooit oningevuld blijven. Zij wordt ingevuld vanaf de basis van het levensonderhoud, vanaf de vraag naar het 'overleven'.

De funderende betrokkenheid van binnen

Het blijft ontegensprekelijk juist dat *overleven* een basisvoorwaarde is om *leven* in zijn omvattende betekenis mogelijk te maken. Deze logische prioriteit mag echter niet zo begrepen worden dat eraan voldaan kan worden los van een visie op *goed leven*. Wat als een te distribueren 'goed' beschouwd wordt, kan pas duidelijk worden vanuit een context van betekenis die eraan voorafgaat. Ook grenzen en 'wat genoeg is' kan pas vanuit zulke context bepaald worden. Het komt er dan ook op aan behoeftenbevrediging te gaan begrijpen vanuit culturele contexten met hun omvattende visies op goed leven.

Met die wending zijn we eigenlijk al overgestapt naar het lokale perspectief. We kunnen dat als 'intern' kenmerken omdat alles bekeken wordt vanuit een concrete plaats met zijn concrete natuurlijke en historisch-culturele gegevens die constitutief zijn voor een context van betekenis. Vanuit zulk intern standpunt wordt er gedacht in reflexieve categorieën. Alles — aarde, natuur, mensen en dingen — wordt begrepen als op elkaar betrokken. Vandana Shiva beschrijft dat als een kenmerk van traditionele culturen. "De eenvoudige Indische

vrouw die de *tulsi*-plant vereert, vereert het kosmische gesymboliseerd in de plant. De boeren die hun zaad behandelen als heilig, zien er de verbinding met het universum in. Reflexieve categorieën harmoniseren het evenwicht tussen planeten en planten en mensen. In de meeste duurzame traditionele culturen werden het grote en het kleine zo verbonden dat grenzen, beperkingen, verantwoordelijkheden altijd transparant zijn en niet kunnen geëxternaliseerd worden. Het grote bestaat in het kleine en daarom heeft elke handeling niet alleen globale maar kosmische implicaties. De aarde vriendelijk betreden, wordt een natuurlijke manier van doen." (Shiva 1993, 154)

De ervaring dat wat werkelijk van waarde is slechts vanuit een standpunt van betrokkenheid kan begrepen worden, is voor iedereen herkenbaar. Binnen een universalistisch denkkader dat zich slechts laat leiden door een objectiverende manier van kijken, is deze ervaring echter niet meer thematiseerbaar. En de verwoording ervan vanuit een traditioneel kader lijkt dan betekenisloos, of toch minstens vreemd. Het is daarom belangrijk dat de ervaring van betrokkenheid opnieuw een taal, en zo de haar toekomstende plaats krijgt.

De ervaring dat alles op elkaar betrokken is leert impliciet iets over de grote verbanden waarin we staan. Ze leert dat men niet aan een deel kan raken zonder aan het geheel te raken, dat men geen deel kan veranderen zonder ook het geheel te veranderen. En dat betekent omgekeerd dat echte antwoorden op problemen slechts vanuit de samenhang van het geheel kunnen geformuleerd worden. Universele kennis en wetenschappelijke gegevens kunnen daar zeker bij van pas komen, en zullen dikwijls onontbeerlijk zijn. Het centrale argument voor het interne standpunt, en dus voor het lokalisme, is echter dat objectieve gegevens principieel ontoereikend zijn om er ons handelen door te laten leiden omdat zij vanuit zichzelf geen betekenis hebben.

Daartegenover kan volgens Sachs elke lokale visie op 'goed leven' een "venster op de gehele wereld" hebben. "Het tegenovergestelde van de heerschappij van universele regels is niet egoïsme, maar een grotere capaciteit tot zelfobservatie. Mensen zijn zelden bewoners van enkel één mentale plaats. Zij hebben de mogelijkheid om van gezichtspunt te veranderen en met andermans ogen naar zichzelf te kijken. In feite hebben mensen dikwijls een veelvoud aan loyaleiten op één en hetzelfde ogenblik. In vele gevallen combineren zij plaatselijke verworteling met het behoren tot een grotere gemeenschap." Op die manier kan vanuit een intern perspectief ook het globale een plaats krijgen. "Eén wereld... (is) de horizon waarin plaatsen hun ongreepbaarheid en diepte uitleven. In dat perspectief is 'één wereld' geen blauwdruk voor meer globale planning, maar een steeds aanwezig regulatief idee voor lokale actie." (Sachs 1992, 113)

Vanuit haar visie op traditionele culturen drukt Vandana Shiva de betekenis van het globale als volgt uit: "De ecologische categorie van het globale geeft kracht (empowering) op het lokale niveau omdat het elke handeling, elke entiteit laadt met de grootsheid van het kosmische en het planetaire; en er betekenis

aan toevoegt. Ze geeft kracht ook omdat precies door het planetaire in het lokale te belichamen de voorwaarden gecreëerd worden voor lokale autonomie en lokale controle.” (Shiva 1993, 155)

Universalisme als intern perspectief

Het bovenstaande mag niet geïnterpreteerd worden alsof het zou gaan om een keuze tussen moderniteit en traditie in hun zuivere vorm. De echte discussie heeft plaats tussen een kritisch modernisme en kritische traditionalismen.²² Het zou dus fout zijn de eigen culturele wortels van het Westen zonder meer overboord te gooien. Een zelfonderzoek kan uitwijzen dat niet alleen de pretenties van een extern universalisme eruit voortkomen, maar ook een humanisme dat getuigt van een reële betrokkenheid op alle mensen. Dat is het eigen lokale perspectief van waaruit het gangbare ontwikkelingsdenken onder kritiek gesteld kan worden. Onder die voorwaarde mag het tevens in de interculturele dialoog ingebracht worden als kritische oppositie tegenover lokaal particularistisch gemotiveerde vormen van onderdrukking.

‘Kosmopolitisch lokalisme’ houdt dan in dat het begrip ‘universeel’ een betekenis kan krijgen als het vanuit een intern perspectief begrepen wordt. Het gaat dan om de verwoording van die ervaringen die mensen over geschiedenis en cultuur heen met elkaar delen. Ervaringen die zeggen wat het betekent ‘mens te zijn’. Ervaringen waaraan en waarin we elkaar als mensen herkennen en erkennen, maar die daarin open staan voor de rijke diversiteit waarin aan ‘mens zijn’ gestalte gegeven kan worden.

Een dergelijke vorm van intern universalisme met openheid voor het particuliere werd vanuit een Aristotelisch perspectief gethematiseerd door de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum. Centraal daarin is de argumentatie dat mensen in een serieuze confrontatie van hun identiteit met de economistische mensopvatting, deze laatste zullen verwerpen. Indien de overtuiging aanvaard wordt “dat ieder van ons een levensbepalende opvatting heeft over de persoonlijke identiteit volgens dewelke eenieder van ons niet alleen maar een ‘dit’ en een ‘afzonderlijke’ is (...), maar tevens een wezen dat door banden van erkenning en betrokkenheid op essentiële wijze met anderen verbonden is... (dan) moeten talrijke filosofische beschouwingen en een groot deel van de economische literatuur over menselijke motieven en gedrag herschreven worden. Aristoteles vindt dat in werkelijkheid de zelfzucht veel meer verbonden is met de ander en zich ook met die ander identificeert dan deze theorieën ons willen doen geloven. Het standpunt dat tegenover de, laten we zeggen, economische theoretici wordt ingenomen, luidt dat, zelfs wanneer men een theorie verdedigt die het ‘zelf’ ziet als iets dat in essentie van anderen geïsoleerd is, hij of zij in feite leeft met een andere opvatting, een opvatting die men niet kan opgeven zonder een nieuw begrip te formuleren van wat men zelf is.” (Nussbaum 1991, 28v)

22 Cf. A. Nandy (1987), ‘Cultural Frames for Social Transformation’, in: *Alternatives*, Vol.XII: 116 aangehaald in Braidotti e.a. 1994: 112.

6. Alternatieve ontwikkeling?

Kunnen we nu stellen dat het thuisperspectief een alternatief model is voor D.O.? In feite past het idee van 'een' alternatief model er niet goed in. Het thuisperspectief is allereerst een ander denkkader voor ontwikkeling dat juist de diversiteit van het lokale benadrukt. Het antwoord zal dan noodzakelijk bestaan in een veelvoud aan verschillende ontwikkelingswegen en -stijlen. Dat neemt niet weg dat het denkkader zelf verder kan uitgewerkt en gespecificeerd worden. Zoals hoger reeds betoogd werd, zal een meer holistische kijk op menselijke behoeften — behoeftenbevrediging gaan begrijpen vanuit culturele contexten met hun omvattende visies op goed leven — daarin een centraal element zijn. Het wordt dan duidelijk dat wat onder 'basisbehoefte' moet verstaan worden niet beperkt kan worden tot het materiële. En in plaats van een kwantitatief proces, wordt bevrediging van het geheel aan basisbehoeften dan een kwalitatief criterium om een concrete maatschappelijke ordening of evolutie op haar merites te beoordelen.

Een veelbelovend denkkader om op die manier over ontwikkeling te gaan denken is 'Human Scale Development' van Manfred Max-Neef (1991, 1992)²³ Het gaat om een algemene behoeftentheorie die open staat voor culturele diversiteit in de mogelijke antwoorden, en tegelijkertijd criteria aanreikt voor het opsporen van maatschappelijke pathologieën. In haar opsomming van negen basisbehoeften — overleven, bescherming, affectie, verstaan, participatie, ontspanning, creatie, identiteit en vrijheid — die in alle culturen aangetroffen worden, vertoont ze iets van wat hierboven met 'intern universalisme' werd bedoeld. De behoeften zijn universeel maar de wijze van bevrediging is divers. Een cultureel systeem als geheel dient daarbij een antwoord te bieden voor het geheel aan basisbehoeften, en 'overleven' is daar — hoewel prioritair — slechts één van.

De structuralistische benadering

De vraag naar alternatieve ontwikkeling kan verder gekaderd worden aan de hand van het onderscheid dat D. Sheth gemaakt heeft tussen de *alternatief structuralistische* en de *alternatief normativistische* benadering.²⁴ Met de laatste wordt de meer holistische kijk op menselijk welzijn bedoeld die hier beschreven werd als het thuisperspectief, met zijn gerichtheid op menselijke praktijken en accentuering van het belang van levensstijlen. In tegenstelling daarmee focust de structuralistische benadering op de rol van mondiale economische structuren in de problemen van verarming en ontwikkeling. Bedoeld worden vooral een aantal neo-marxistische benaderingen die een gedifferentieerde analyse

23 'Human Scale Development' (Max-Neef 1991) is het resultaat van een onderzoeksproject van CEPATUR (centrum voor ontwikkelingsalternatieven) in Chili en de Dag Hammarskjöld Stichting in Zweden. Eerdere versies verschenen in 1986 in het Spaans, en in 1988 als speciale nummers van *Development Dialogue*.

24 D.L. Sheth. (1987), 'Alternative Development as Political Practice', in: *Alternatives*, Vol.XII: 155-71 (wordt besproken in Braidotti e.a. 1994: 107-16).

presenteren van het wereldkapitalisme en zijn impact op de landen van het Zuiden. De *dependentietheorie* van mensen als André Gunder Frank, de *centrum-periferietheorie* van Samir Amin, en meer recent de *wereld-systeemanalyse* van de groep rond Immanuel Wallerstein vallen daaronder.²⁵

Vermits de problemen hoofdzakelijk als structureel worden gezien, dienen antwoorden allereerst structureel van aard te zijn. De vraag welk soort tussenkomsten in het transformatieproces van het wereldkapitalisme mogelijk zijn, zit ingekapseld in uiteenzettingen over “*objectieve* krachten die onverbiddelijk toewerken naar een intensivering van de crisis, en daarbij het in elkaar storten van het kapitalistische wereldsysteem versnellen, in wiens plaats — zo wordt gehoopt — iets als een socialistisch wereldsysteem komt”. (Sheth 1987, 159) Dat socialisme op wereldschaal is zeker nog niet voor morgen. Het komt er dan nu op aan om binnen de speelruimte die er is de keuzemogelijkheden voor de toekomst te versterken. De globale economie wordt daarbij als een niet meer terug te schroeven gegeven beschouwd — wat trouwens ook niet wenselijk gevonden wordt. “De uitdaging bestaat er vandaag in een verzoening tot stand te brengen tussen de onderlinge afhankelijkheid die de mondialisering met zich meebrengt, en de ongelijkheden in macht ten overstaan van deze mondialisering waardoor de verschillende *sociale partners* (de arbeiders van de verschillende economische sectoren) met een zogenaamd ongelijke *competitiviteit* (t.o.v. het kapitaal), evenals de verschillende *nationale partners* gekenmerkt worden.” (Amin 1995, 129-30) Acties moeten gericht worden op maatregelen en vormen van staatsmanagement op dat mondiale niveau. Het compromis tussen arbeid en kapitaal in het Noorden na WO II dat gunstig was voor zowel economische groei als het delen in de welvaart door de arbeiders, moet nu nagestreefd worden op wereldvlak.²⁶ Om dat af te dwingen moeten alle *anti-systemische* sociale krachten gebundeld worden.

Samir Amin stelt tegenover het “globale kolonialisme” met zijn liberalistische mythes “de constructie van een tegenproject dat humanistisch, universalistisch en democratisch is en dat de verschillen (maar niet de ongelijkheden) respecteert. De verwezenlijking van zo’n project omvat de opbouw van een mondiaal politiek systeem dat niet in *dienst* staat van de wereldmarkt maar het kader vastlegt waarbinnen deze mag werken, te vergelijken met de nationale staten die ook niet de ruimte van de ontplooiing van de nationale markt waren, maar wel het sociale kader van deze ontplooiing.” (1996, 108) Dat mondiaal politiek systeem zou o.a. verantwoordelijk zijn op volgende vier domeinen: de organisatie van een globale ontwapening; de organisatie van een meer rechtvaardige toegang tot het gebruik van de aardse hulpbronnen via een mondiaal fiscaal systeem; het door onderhandelingen tot stand brengen van

25 Zie: A.G. Frank (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York; S. Amin (1974), *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*, Monthly Review Press, New York; S. Amin, G. Arighi, A.G. Frank, I. Wallerstein (1982), *Dynamics of Global Crisis*, Monthly Review Press; M. Saey (1996), *Wereld-Systeem Analyse. Een antwoord op 1968*, IMAVO, Brussel.

26 Zie hiervoor ook Lipietz 1997.

soepele en open, maar gecontroleerde economische verhoudingen tussen de ongelijk ontwikkelde streken van de wereld, met afbouw van technologische en financiële monopolies; de verbetering van het interstatelijk politieke systeem van de VN als aanloop tot de oprichting van “een *wereldparlement* dat in staat is de eisen van het universalisme (rechten van het individu, van de gemeenschappen en van de volkeren, politieke en sociale rechten, enz.) te verzoenen met de diversiteit aan historische en culturele erfenissen”. (Amin 1995,132)

De kritiek op de structuralistische benadering slaat allereerst op haar economistische denkkader. Het verschil met de normativistische benadering is daarin duidelijk principieel, zoals volgende uitspraak van Samir Amin aantoon. “Men moet vertrekken van deze banale evidentie: de wereld is terzelfder tijd één en vol verscheidenheid. Maar opgelet, de verscheidenheid is niet enkel — of zelfs hoofdzakelijk — cultureel. Als men op deze verscheidenheid de klemtoon legt, schuift men de belangrijkste op het achterplan, nl. de verschillen in de posities die ingenomen worden binnen de economische hiërarchie van het gemondialiseerde kapitalisme.” (Amin 1996,107v) De structuralistische analyses hebben ontegensprekelijk veel inzicht bijgebracht in factoren die de voortdurende verslechtering van de economieën van het Zuiden mee bepalen. De notie van een ontwikkeling die gebaseerd is op modernisering met sterke economische groei wordt echter niet fundamenteel in vraag gesteld. Vanuit een terechte bekommernis voor de rechtvaardigheids crisis lijkt de ecologische crisis dus niet dezelfde aandacht te krijgen. Onze twijfel aan de mogelijkheid om binnen een economistisch kader uit het dilemma van de crisis te geraken, blijft hier gelden.

De focus op het structurele brengt bovendien een vorm van blindheid mee voor de nood en de mogelijkheid aan veranderingen op lokaal en op intermediair vlak. Met de nadruk op de rol van mondiale instellingen loert tevens het democratische tekort van het expertendom en het technocratische management — ook bij instituties met vertegenwoordigende democratie. De problemen die boven aangehaald werden bij de bespreking van de idee van een globaal ecologisch management, keren hier terug waar het gaat om globale economische regulering. Daartegenover erkent het thuisperspectief wel de globaliteit van de problemen, maar verstaat de taak die daaruit volgt als “een culturele inspanning om de hegemonie van de heersende Westerse waarden af te schudden en zich geleidelijk terug te trekken uit de ontwikkelingsrace” (Sachs 1993,11), en wel als enige mogelijkheid om beide kanten van het crisisdilemma te behartigen. De twee wegen hoeven daarom nog niet exclusief te zijn in alle te ondernemen acties en maatregelen — aan bepaalde vormen van regulering op het globaal niveau valt vandaag, gegeven de mondialisering, niet te ontkomen —, “maar zij verschillen fundamenteel in perspectief”. (ibid)

Bottom-up

De nood aan democratisering van de mondiale instellingen is voor elke alternatieve visie op ontwikkeling een evidentie. Vanuit een lokaal perspectief

betekent dat echter allereerst dat de centraliserende richting van de huidige internationale instellingen, waarbij rechten bedeed worden vanuit een steeds hoger en dus meer verwijderd niveau, niet versterkt mag worden. Vandana Shiva pleit bijvoorbeeld voor een laterale expansie van besluitvorming, gebaseerd op de rechten van lokale gemeenschappen. "De wortels van de ecologische crisis op institutioneel vlak liggen in de ontvreemding van de rechten van lokale gemeenschappen om te participeren in milieubeslissingen. De omkering van ecologische aftakeling vraagt om versterking van lokale rechten. *Elke* lokale gemeenschap, toegerust met rechten en verplichtingen, constitueert een nieuwe *globale* orde voor milieuzorg. (...) Het 'globale' moet toetreden tot het lokale, want het lokale leeft met de natuur, terwijl het 'globale' enkel bestaat in de kantoren van de Wereldbank/IMF en de hoofdkwartieren van de MNO's. Het lokale is overal. De echte ecologische ruimte van de globale ecologie is te vinden in de integratie van alle plaatsen. Het 'globale' in zijn globaal bereik is een politieke, geen ecologische ruimte." (Shiva 1993,155) Om diezelfde reden mag het globale of mondiale ook geen economische ruimte zijn.

Het thuisperspectief maakt duidelijk dat de wereld als politieke ruimte, als ruimte waarin mensen elkaar in vrijheid kunnen ontmoeten, slechts van onder uit — *bottom-up* — gestalte kan krijgen. Voorwaarde daartoe is dat lokale volkeren allereerst het recht krijgen te bestaan vanuit en door hun eigen plaats in die wereld. En het herzien van de levenswijze in het Noorden is daar onontkoombaar mee verbonden. Een 'duurzaam' bestaan kan pas dan een solidaire opdracht worden.

Bibliografie

Achterhuis, H.

1988 *Het rijk van de schaarste*. Ambo, Baarn.

Amin, S.

1995 Les conditions globales d'un développement durable. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 135-59.

1996 De uitdaging van de mondialisatie. In: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg.30: 105-8 (kortere versie van Amin 1995).

Barnet, R., Cavanagh, J.

1996 Electronic Money and the Casino Economy. In: Mander, Goldsmith (Eds.) 360-73.

Barrameda, M.C.C.

1995 Le développement durable: une perspective historique et théorique. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 27-45.

- Braidotti, R., E. Charkiewicz, S. Häusler, S. Wieringa**
1994 *Women, Environment and Sustainable Development*, London: Zed Books.
- Chambers, R.**
1987 Sustainable Livelihoods, Environment and Development: Putting Poor People First. In: *Institute of Development Studies Discussion Paper No. 240*, University of Sussex.
- Chambers, R.**
1992 Sustainable Livelihoods: The poor's reconciliation of environment and development. In: P. Ekins, M. Max-Neef (Eds.), *Real-life Economics. Understanding Wealth Creation*. Routledge, London/New York: 214-30.
- Clark, W.C.**
1989 Managing Planet Earth. In: *Scientific American*, vol.261, september.
- Daly, H.E.**
1993 The Perils of Free Trade. In: *Scientific American*, November. Herdrukt als: Free Trade: The Perils of Deregulation. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 229-38.
1996 Sustainable Growth? No Thank You. In: *ibid.*: 192-96.
- Daly, H.E., Cobb, J.B. Jr.**
1994 *For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. 2de editie, Beacon Press, Boston.
- Deblonde, M.**
1996 Het milieu-debat in Nederland. In: *Oikos*, jg.1, nr.1: 80-84.
- Ekins, P.**
1992 *A New World Order. Grassroots movements for global change*. Routledge, London/New York.
- Gimeno, P., Weiler, R., Holemans D. (Red.)**
1996 *Ontwikkeling en duurzaamheid*. VUBPress, Brussel.
- Goldsmith, E.**
1996a Quand les firmes transnationales imposent leur loi. Une seconde jeunesse pour les comptoirs coloniaux.
In: *Le Monde diplomatique*, avril, no.505: 18-19.
1996b Wereldhandel en milieu. In: Gimeno e.a.: 113-32.
- Gorz, A.**
1992 Political Ecology: Expertocracy versus Selflimitation
In: *New Left Review*, nr.202: 55-67.
- Hawken, P.**
1993 *The Ecology of Commerce: A Declaration of Sustainability*. Harper Business, New York.
- Houtart, F.**
1994 De mondialisering van de economie. In: *Kering*, jg.19, nr.8: 11-22.

Khor Koh Peng, M.

- 1995 La crise mondiale de l'environnement: une perspective du Tiers-Monde. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 47-69.
1996 Global Economy and the Third World. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 47-59.

Korten, D.C.

- 1996 The Failures of Bretton Woods. In: Mander, Goldsmith (eds.): 20-30.

Lehman, K., Krebs, A.

- 1996 Control of the World's Food Supply. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 122-30.

Lipietz, A.

- 1996 Het omheinen van de 'Commons'. Milieuonderhandelingen in een benadering toegespitst op het Noord-Zuidconflict. In: Gimeno e.a.: 133-67.
1997 De verhoudingen tussen kapitaal en arbeid bij de aanvang van de XXIste eeuw. In: *Oikos*, jg.1, nr.2: 38-69.

Mander, J., Goldsmith, E. (Eds.)

- 1996 *The Case Against the Global Economy*, Sierra Club Books, San Francisco.

Maréchal, J-P.

- 1996 De la responsabilité des états dans la protection de la nature. L'écologie de marché, un mythe dangereux. In: *Le Monde diplomatique*, octobre, no.511: 26-27.

Max-Neef, M.A.

- 1991 *Human Scale Development. Conception, Application and Further Reflections*. The Apex Press, New York/London.
1992 Development and human needs.
In: P. Ekins, M. Max-Neef (Eds.), *Real-life Economics. Understanding Wealth Creation*.
Routledge, London/New York: 197-213.

Mies, M., Shiva, V.

- 1993 *Ecofeminism*, London: Zed Books.

Mitlin, D.

- 1992 Sustainable Development: A Guide to the Literature. In: *Environment and Urbanization*, Vol. 4/1: 111-24.

Norberg-Hodge, H.

- 1996 Shifting Direction. From Global Dependence to Local Interdependence. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 393-406.

Nussbaum, M.

- 1991 *Politieke dieren: Aristoteles over de natuur en het menselijk bedrijf*. Stichting Pierre Bayle-lezing, Rotterdam/Anthos, Baarn.
1993 Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach.
In: M. Nussbaum, A. Sen (Eds.), *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford: 242-69.

Peeters, J.

- 1995 Links, zacht en vernaculair. Overwegingen bij Otto Ullrichs pleidooi voor een subsistentie-economisch alternatief. In: *Kritiek* Nr.27: 130-60.
- 1996 Leven naar menselijke maat. Otto Ullrichs antwoord op de moderne schaarste. In: F. Janssens, U. Melle (ed.), *Voeten in de aarde. Radicale groene denkers*, Hadewijch, Antwerpen; Jan van Arkel, Utrecht: 57-94.

Pezzey, J.

- 1989 *Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development. World Bank Environment and Development Department Working Papers*, No. 15, Washington DC.

Redclift, M.

- 1987 *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*, Routledge, London/ New York.

Sachs, W. (Ed.)

- 1992 *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books, London/New Jersey.
- 1993 *Global Ecology. A New Arena of Political Conflict*, Zed Books, London/New Jersey.

Sachs, W.

- 1992 One World. In: Sachs (Ed.): 102-15.
- 1993 Global Ecology and the Shadow of 'Development'. In: Sachs (Ed) 3-21
- 1996 Dynamics of Development. In: *Resurgence* Nr.179: 22-24.
- 1997 What Kind of Sustainability? In: *Resurgence* Nr.180: 20-22.

Sale, K.

- 1985 *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*. Sierra Club Books, San Francisco.
- 1996 Principles of Bioregionalism. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 471-84.

Shiva, V.

- 1993 The Greening of the Global Reach. In: Sachs (Ed.) 49-56.

Sintubin, S.

- 1996 Vrijhandelszones: ondernemingsparadijzen. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, jg.78: 960-63.

Toussaint, E.

- 1995 Mondialisering van het kapitaal, financierisering van de economie en de schuldenlast. In: *Kodewes-bulletin*, nr.15: 6-27.

World Commission on Environment and Development (WCED)

- 1987 *Our Common Future*, Oxford University Press. Vert.: *Onze aarde morgen*, Lannoo, Tielt, 1989.

Worster, D.

- 1993 The Shaky Ground of Sustainability. In: Sachs (Ed.) 32-45.

Jef Peeters is doctor in de wetenschappen en licentiaat wijsbegeerte. Hij doceert o.m. ethiek en sociale filosofie aan de Katholieke Hogeschool Leuven. Hij is voorzitter van de Studiegroep Groene Filosofie en publiceerde over het werk van de Duitse groene technologiecriticus Otto Ullrich.